

قۇداڭچو بىلەككىڭ ئىكى بۇغرا خان كىمدىر ؟

د. بارنولى

دوس علوم آقادەمىسى اعضا سىدىنى

مسلمان تۈركىزك اك اسىكى ادبى اثرى اولان «قۇداڭچو بىلەك» ويا «قۇتاڭغۇ بىلەك» ك ٤٦٢ يەھرى (١٠٦٩-٧٠ ميلادى) ده «چو» نەرى اۋزىزىندە كائىن «بالاساغون» شەرنىدە متولد «يوسپت خاڻن حاجب» طرفىن «كاشغر» ده سلطنت ايدىن و «مىرىق ملىكى طاباج خانى ملائى بۇغرا خان»، «طاباج قزابۇغرا خانلى خانى»، «طاباج اولوغ بۇغرا خان» ويا سادەجە «اوزدوگىن خانى بىك» تامىلە معروف بىر حكمدار اىچۇن تأليف ايدىلشىن اولدىنى معلوم مدرىز. اون بىنچىي عصر «كاشغر» حكمدارلىرىنىڭ سلطنت تارىخىلىرىه متعلق معلومات پاك آز و مېھم اولدىنىيى كى، سکوئى و ئاثاق دە مفقودبولۇ مقدەدر. اونك اىچۇن، «يوسف» طرفىن دىكىر ايندىيان حكمدارك كىم اولدىنىيى قىطعىتىله تعىين قولايى بىر ايش دىكادر. آنجاق، بونك «ايلىك خانلىر» سلاله سنە منسوب اولدىنىيى شېھە كوتورىزىء بۇخاندانك تارىخىي اىچۇن كىك مسلمان و كىك اورۇپا ئامىلر بىنچىي مائىخىن، «ابن الاشیر» ك مۇظۇم اثرى، بالخاصة، ٤٠٨ سنە سىنە عايد قىد ايتىدىكى بىاناتدر. ابن الاشىر دىيوركە: «كاشغر، ختن وبالاساغون حكمدارى « قادر تخت يوسف» ك اوغلى «آرسلان خان» قارداشى «بۇغرا خان» طرفىن خىل اولۇنوب اسېرىزايىلىشىدر؛ «بۇغرا خان» بالاخىر زوجەسى طرفىن زەرلەنمىش، وىيە بوقادىن آرسلان خانى ده ٤٣٩ تارىخىنده اعدام ايتىرىمىشدر. بۇغرا خان يالكىز اون بىش آى حکومت اىتىش اولۇب يىينە يوسف قادىر خانك اوغلى (يعنى قارداشى طرفىن) «طغىل خان» كېدەرك اون آلتى سىنە ٤٥٦ ويا ٤٥٧ سىنەلىيە قادار حکومت سورىمىشدر. اوغلى طغىل تىكىن ايى آى صوکرە «يوسف طغىل خانڭ قارداشى و تافقاج بۇغرا خانك (?) اوغلى» «هارون بۇغرا خان» طرفىن خىل ايدىلشىدر؛ هارون بۇغرا خان كاشغرى «عبور» ايدەرك «هارون» ئى (طغىل تىكىن اولماسىن ؟) اسېر اىتىش، واردوسىنى كەندىنە رام ايتىكەن صوکرە «كاشغر» و «ختن» ئى، «بالاساغون» جوارىيە قادار اولان بۇتون اراضىيى ضبط اىتىش، بۇزرا دە يىكىمى دوقۇز سىنە حکومت سورەرك ٤٩٦ دە وفات اىتىشىدر.

بو بیانات، شبهه سز، تماماً دوغرو عد ایدیله من. « بغرا خان هارون »، طغرل خانک قارداشی ایدی ایسه یوسف قادر خانک او غلی اولنالیدر؛ فی الواقع « ابن الاٰثیر» داها اولکی صحیفه ده بویله کو-تریور. « ابن الاٰثیر» ک بحث ایتدیک ۴۳۹ دن ۹۶ یه قادر کی (اللی یدی سنده لک) سلطنت مدتی بوتون بوزمانی اور تیور، داها اون سنه آچیقده قالیور. هر حالده داها او لکی بر مؤلفدن، « ابو الفضل یهق» دن [۱] بیلیورز که « برنجی بغراخان » (ابن الاٰثیر بوکاه محمود) دیور) ۴۳۹ ده دکل ۴۴ ده وفات ایتشدر. شوحالده « بغراخان هارون » (ابن الاٰثیر) طغرل خانه ده ۴۵۱ دن ۴۶۷ یه قادر حکومت سورمش اولمک ایجاب ایدر؛ « ابن الاٰثیر» ایک قارداشک بر لکده سمر قند خانی شمس الملکه قارشی پادقراری محارب لردن بحث ایدیور. بناءً علیه بوندن شوتیجه یه واصل اولونه بیلیر که « یوسف خاص حاجب » طرفدن ذکر ایدیان « بغرا خان » بغرا خان هارون ابن یوسف در؛ بو فکر او جهده « اسلام آنسیقلوپدیسی » نک « بغرا خان » فقره سنده طرفدن در میان ایدیلشدی.

لکن بو فکر « قوداچو بیلیک » ک دیکر بر نسخه سنک فرانه ده [۲] « من منکان » ده کشفندن صوکرا قیمتی غائب ایتشدر؛ زیرا بونده، اثرک اتحاف اولوندیغی خان ابوعلی حسن بن « سلیمان » او لارق کوزولویور. شوحالده بو آرسلان خان سلیمانک قارداشی دکل او غلی ایمیش. واقعاً « جمال قرشی » (ویا قرشی) نک ایلیک خانلر ک مختصر بر تاریخی اولان « ملحقات الصراح » [۳] عنوانی اثرنده بوکا دائز هان هیچ معلومات بولما یورس، قدده، ویردیک انسابی معلومات، « ابن الاٰثیر » ک بیاناتندن چوق داهادوغ ودر؛ بو اثر، ابن الاٰثیر ک، ۵۲۲ ده « قره خطای » لری بوزدیغی سویله دیکی احمد آرسلان خانک باباسی و سلیمان آرسلان خانک او غلی حسن طافقاچ خان [۴]

[۱] تاریخ بیهق، مورله طبیعی، ص ۲۳۰

[۲] کاشقی اولان زکی ویلیدی افندی، روس آرکه تولوزی جمعیتی شرق شعبه سی یازیلری، ۲۲ نجی جلدندہ بوف تعریف ایتشدر. بو یازمه، اسلام آنسیقلوپدیسناک « ایلیک خانلر » فقره سنده ده طرفدن ذکر ایدیلشدیر [مقاله نک یازیلدنیغی صیراده یازمه نک غائب اولیش او لدیغی « بار تولد » سویله یورس ده، تکرار بو لونمش اولدیغی ویلیدی افندی طرفدن بیلیر بیشدر. بو صایزده کی « تورکیات خبرلری » قسمنے باقکن . مترجم] .

[۳] مؤلفک کندی افاده سنه نظرآ [و. بار تولد، موغول استیلاسی دورنده تورکستان، متبل؛ [عرف بالقرشی لذک] قرشی نسبت قریشدن مأخوذه دکلدر [« زاییسی »، جلد ۱۱، ۲۸۶]؛ بونکله برابر پیغمبر کی کندی قرشی (قریمی) کوستیور .

[۴] موغول استیلاسی دورنده تورکستان، متبل، ص ۱۳۳ و یوقاریسی .

اولدىنلى سوپارىيور. بناءً عليه قوداتقوپىلىككى ذىگر ايتدىكى تاققاچ خان ويا «بغراخان» بواولمايدىر. آخرى ياركىننده بولونان ٤٧٤ ويا ٤٩٤ ذى الحجه تارىخلى بروشىقىدە [يعنى ٢ مايس ١٠٨٢ ويا ٢٧ ايلول ١١٠١] ؛ چونكى وىچە تام بوراده بوزولىش اولدىنلى كەمنىكەن «سبعين» مى ويا «تسعين» مى او ملساى لازىم كەدىكى كىسىرىپارىيور] او زمانلىر «كاشغىر» دە حکومتايىدىن خانكى أسمى «طفقاچ بغرافر اخاقان ابو على بن سليمان آرسلان قرا خاقان» اولدىنلى كۈرۈلەتكەدر. ايشتە قوداڭقۇ بىلىككى بىحث ايتدىكى بغراخانكى كىم اولدىنلى مىسئىلەسى قطعىتە ئىشات و «ابن الاثير» كى بىناتى تمامًا جىرە ئىشنىڭ اولان وىچە شودىر :

متن [١]

بسم الله الرحمن الرحيم أَمَدَ اللَّهُ وَأَسْتَفْرَهُ هَذَا كَتَبٌ يَشَهِّدُ عَلَيْهِ الشَّيْخُ الْقَاضِيُّ الْإِمامُ أَبُوبَكْرُ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الصَّمْدِ بْنُ أَسْعِيلِ الْبَخَارِيِّ سَلَمَةُ اللَّهُ وَإِقَاهُ فِي مَجْلِسِ حَكْمِهِ وَقَضَاهُ بِكُورَةِ يَاركَنَدَهُ وَهُوَ يُوْمَنْدُ قَاضِيهَا وَحَاكِمَ أَهْلِهَا وَنَوَاحِيهَا مِنْ قَبْلِ الْخَاقَانِ الْأَجْلِ السَّيِّدِ الْمَالِكِ الْمُؤَيَّدِ الظَّفَرِ الْمُنْصُورِ عَزِّ الدِّينِ مُشِيدُ الدُّولَةِ الْقَاهِرَةِ وَبِرْهَانُ الْمَلَةِ الْبَاهِرَةِ وَكَهْفُ الْأَمَةِ الطَّاهِرَةِ غَيَاثُ الْمُسْلِمِينَ مَلِكُ الْمُشْرِقِ وَالْمُشْرِقِ طَفَقاچ بغراخان ابى على الحسن بن سليمان ارسلان قرا خاقان مجتى خايفە الله ولی وامير المؤمنين ومن قبل التكين الاجل السيد عماد الدولة سداد الملة بغرى تكين ابى موسى هرون بن ملك المشرق طفقاچ بغراخان مولى امير المؤمنين اطال الله بقاما واعز نصرها انه حضر مجلس الحكم قبله بها في غرة ذى الحجة ستة اربع وسبعين [٢] واربعماية المسمى بمحاجى انان بن بولاد سوباسى قرامند انان وهو اسردق طر شاربه شعرانى سبط الشعر تام القامة ادھم اللون ضخم اشهل ابلج واحضر بحضوره المسمى هارون بن تفجخ وقد عرفاها معرفة صحيحة بالوجه والاسم والنسب وادعى الذي حضر اولا على الذي احضره معه قطعة ارض فريدة موضوعها برساتيق يدى عربى بيل وهى من رساتيق كوركىندا بحضوره مسجد ينسب الى اسحق الجلاوب وهى مبدرة ثلثين وقرحنطة بعضها موات وبعضا صالحة للزراعة [٣] الاربى فالحد الاول لزىق ارض يوسف انان والثانى لزىق ساقية تنسب الى سوكان پاك والثالث لزىق ارض يوسف انان والرابع لزىق طريق العامة و لزىق ارض جويرز انان و لزىق نهر يدى اراك و ذكر فى لفظ دعواه ان جميع هذه الارض المحدودة فيه كانت ملكا لا يه المسمى فيه و مات و تركها ميراث له و لغيره من ورثته والآن ملكهم و حقهم و ان هذا استولى عليه اظللما وجوزا واجب عليه رفع يده عنها و تسليمها اليهم وهو يمتنع عن ذلك وسائل مسألته فسئل قال كى دعواه

- [١] ايجاب ايدن شىدلەر و نقطەلر چوغۇ طرفىن قۇنۇلشىدە . بارتولد [بىزىجە شىدلەر لزوم كۈرۈلەمشىدە . مترجم] .
- [٢] ويا تسعين .
- [٣] اصلنده يوقدر .

فوداقو بيليك ذكر ايتديك بوغران كيمدر

اصلا وجحده رأسا وزعم انها ملكه وحده اشتراها من الغير بثمن معلوم ونقدم الثن و امر المدعى باقامة البنية على صحة ما ادعاه وتحقيق ما حجاه ان كانت له ذلك فاورد ثالثة نفر ذكرائهم شهوده فشهدهم على صحة ما يدعى وسال الاستئذان الى شهادتهم ولاصقاء الى كلادهم وهم عبد الجليل جفرى سوباشى بن موسى بن املوك وابو يكير الشلاجى بن براق بن يربا وجرئل وناق باشى بن موسى بن بچار فاستشهد لهم عقب اعادة الدعوى والانكار فشهاد كل واحد منهم على العاقب على موافقة الدعوى بحضور المتنازعين شهادة صحية مستقية متفقة باللفظ والمعنى لم يختلفوا في شيء من ذلك فتفحص عن حالهم فدلواز كروا وظهرت عدالهم ووجه الحكم على المشهود عليه واعلمه به وامرته باراد دفع او جرح ان كان له ذلك فعجز عنه عجزا ظاهرا بعدها مكتبه مدة مثله فمنذ ذلك التس منه المدعى ان يحكم له بما ادعى فاستجار الله تعالى وساله العصمة عن الزيف والزلل وحكم بكون الارض المحدودة فيه ملكا للمشهود له ولغيره من ورثة ابيه وامر المحكوم عليه بقصر يده عنها وتسايمها الى المحكوم له واطلق له الرجوع على بائمه بالثن الذى نقه ثم ان المحكوم له التس منه اثبات ماصح عنده وثبت لديه فاجابه الى ملتمسه وامر بكتبة هذا الذكر لذكره جهة له عند مساس الحاجة وذلك بتاريخ المورخ فيه صدره

بعد بأشقه بريازى وص كله :

يقول محمد به عبد الصمد به اسمعيل الحكم المذكور فيه صدرعنى والسجل كتب باسمى
والسلط مع التوقيع هنطى .

[*] ترجمة سى

بسم الله الرحمن الرحيم احمد الله واستغفره اشو اعلام اولوغ خاقان وباشبوج ملك المؤيد المظفر المنصور عز الدين مشيد الدولة القاهره وبرهان الملة الباهره وكهف الامة الظاهرة غياث المسلمين ملك المشرق والصين خليفة الله كوزده سى امير المؤمنين دوستي طفاج بغرادر اخاقان ابى على الحسن بن سليمان ارسلان قراخان و اولوغ شهزاده وباشبوج عماد الدولة سداد الملة جفرى تكين ابى موسى هرون بن ملك المشرق طفاج بفرا قرا خاقان مولى امير المؤمنين ، اطال الله ثقامتها واعز نصرها ، طرفاندن پاركىند قضاسته منصوب واليوم اورا سکنه وحواليستك قاضى وحاكمى اولان شيخ قاضى و امام ابوبكر محمد بن عبد الصمد بن اسماعيل البخاري سلم الله وابقاه في مجلس حكمه وقضائه تلك حكميدر . تصديقاً بيان اولوركه ٤٧٤ (وياب ٩٤٩) سنہ سی ذی الحجه سنک غرہ سندہ قرماند (وياقربند) اینال پولاد سو باشى ناك اوغلى حاجى اینال نام کمسنه حکمہ من حضوریشہ چیقمشدرا . کنندیسی امرد و سیقلری هنوز ترلەمش و بدئی قیلی و صاحلری دوز و بوي تام و زنکی اسمر و وجودی ایرى و کوزلری ماویتراق و قاشلرینك آزارى آچیق بر شخص اولوب برابرندہ تفجیخ اوغلى هرون نام شخصی کتیرمش وھر ایکیسی دخى وجهاً اسمًا و نسباً طرفزدن معرفت صحیحه ایله بیلنمش و طائینمشدر .

[*] ترجمہ «سیر ادوارد دہنسن روس» ک اولوب، کنندیلرینک مساعدہ سیلے، عیناً نقل ایدیسون .

بو کتیرن شخص کتیردیک شخص علیهنه، یارکند قفالندن بربل دینیلن بیرده کائن و خلاب اسحق نامنے مضاف مسجدک قارشوسته واقع وحدود اربعه سی داخلنده او تو زیوک بوجدای مخصوص ویر برقسی زراعته صالح وبرقسی غیر صالح اراضی موادن عبارت برقطمہ طوراً دعوا ایشترد. شویلهکه : بر طرفی یوسف انالک تارلاسی بر طرفی سوکان بکان آرک، بر طرفی یونس امالک تارلاسی بر طرفی ده طریق عامه، وجو بر زانالک تارلاسی واژاک دینیلن هر ایله محدوددر. منعی دعواسته اشبوحدود ایله محدود اراضینک اشبواعلامه اسمی مذکور باباسنک مالی او لوب مرقومک و فایله کندیسی و دیکر و ره بانتقال ایتش والا ان کندولینک ملک وحقیری بولونش اولدیفی و بریکنک بوراسنی ظلمماً وجوراً استیلا ایتدیکنی و بناء علیه مرقومک یدینک (اشبو اموالن) رفعیله کندیلزیه تسلیمی لازم کندیکن حالدہ امتناع ایشکنده اولدیفی بیان ایله کیفیتک (منعی علیهندن) صورولهستی طلب ایتش و منعی علیهندن کیفیت صورولقدہ مرقوم دعوای اصلاً و رأساً جحد و انکار ایتش و تارلاسنک کندی ملکی و حق اولدیفی، و بونی غیردن من معلوم ایله اشترا ایتش او لوب بدای نقداً تسویه ایتش بولوندیفی ادعا ایله مشدر . مدعي بہ تارلا کندیسنک ایسه، اشبو مدعاستنک صحنه و افاده سنک دوغری و لغتی اثبات ایچون پنه اقامه ایتی طرفزدن امر اولوندقدہ اوچ نفر کتیروب بونلرک شاهدا اولدلقارنی بیان ایلهش، بونلرده مرقومک دیدیکنک صحیح اولدیفته شهادت ایله مشردر. بوئک اوزرینه مدعي مرقومونک شهادت لریسک اسماعیلہ افاده لریسک نظر دته آلفنسی طلب ایشترد. شاهدلر شونلردر : عبدالجلیل جفری سواباشی بن موسی بن املوک و ابو بکر الشلاجی بن براق بن یربا و جبرئیل و ناق بشی بن موسی بن بقمار . موضوع بحث دعوا و انکار طرفیه تکرار ایتیریلدکدن صوکرا شاهدلرک افاده لری ایسته نمش و هر بریسی صیرا ایله متنازع عرک حضورنده متفق اللفظ والمعنى شهادت صحیحه و مستقیمه ایله دعوا ناثن موافقته شهادت ایشلر و هیچ بر نقطه ده اختلاف کوسترمہ مشردر . بونلرک حلالری وعد التاری تفھص و ترکیلری اجر اقیلنده فی الواقع عدالتاری ظاهر اولیش و حکم مشهود علیه علیهنه توجه ایشترد. بناء علیه کیفیت اولصورتله مرقومه اعلام و کندیسنک حق وارسہ (بریکلری) دفع و جرح ایده جک برینه کتیرمی امر اولونش مرقوم ایسه او ته کیلر ایچون ویریلن مدک بر مثلی داخلنده بوندن تمامآ اظهار عجز ایش او لگله بزده الله تعالیادن یاردم دیله برك و هر درلو زین و زلاندن صیانتزی نیازایده رک اشبوحدودلری معین طوراً غات مشهود لهک وباباسنک دیکر و رنه سنک ملکلری اولدیفته حکم و محکوم علیهک بوندن قصریدله محکوم اهه تسلیم ایتهسنی امر و نقداً وردیکی نئنک استردادی ایچون بایهه مراجعت ایده بیله جکنی تفهم ایشزدر . بعده محکومله بو صورتله عنده مندزده ثابت اولان حقی تثیتاً یدینه بر اعلام اعطاسنی رجا ایله مسیله اشبور جاسی اسعاف قیلنمش و ایحباب ایتدیکی زمان بر جت اولق او زره بالاده کی تاریخ ایله مورخ اشبو اعلامک تسطیری امر اولونمشدر .

اشبو اعلامک طرفندن صادر و امضای حاوی سطرک کندی خط دستی اولدیفی تصدیق و بیان
ایلر : محمد بن عبد الصمد بن اسماعیل .

نوط

«پروفسور بار تولد» ک بحث ایتدیکی وثیقه، ۱۹۱۱ ده «یارکند» خارجنده کی با غچه لردن برنده

برآگاج آلتنده کشف ایدیلش اولان عربجه و اویغورجه محکمه اوراقندن بریدر . بوقار، اوzman «کاشغر» ده باش قونسلوس اولان «سیرجورج ماقارته‌ی»ه کتیریلش، مومنی الیه‌ده بونلری هندستان حکومته کوندەرمشدەر . بۇۋائىقى ئىلەم هندستان آثار عىقىھە مدیرىت عمومىيەستىدەدر . مع مافىھ بوقارك فو طوغرا فله آلمىش صور تارىنى الده ايدەبىلدەم .

جىماً اون بىش پارچە وئىقدەر، يىلىسى عربجه، دوردى عرب حروقاتىلە توركىھە، اوچى دە اویغور حروقاتىلە توركىھە یازىلشدەر . عربجهلەر دە، بىرى مستىتا اولقى اوزرە، امىضا و شەدادلىر عربجه در ؟ بوندە شاھدلەرک امراضى اویغور جى فلىيەدر . چۈنگى تارىخىلەر . اك اسکىسى ۷۴ و اك يىكىنى ۵۲۹ شەرىدىندر . يىعنى ھېسى مىلادك ۱۱ نجى عصرى نهایتە ۱۲ و نجى عصرى بىدایتە ئائىدر . توركىھە وئىقەلر، بالخاصە عربجه و اویغورجه یازىلرک بىلگەم قوللانيلمۇغە باشلاندىنيغ دورمىيە ئائىد اولماسى اعتبارىلە، خصوصى بىر اهمىتى حاژىردر .

۵. دەپسىن روس

[راغب خلوصى بىك طرفىدىن انكليزجەدن ترجمە ايدىلشدەر]